

PAVEL ONDRUS (Bratislava)

MODÁLNO-EXPRESÍVNE ODTIENKY VÝZNAMOV VIET V SLOVENČINE

I.

V. V. Vinogradov¹ vlastne otvoril diskusiu o kategórii modálnosti nielen v ruskom, ale aj v ostatných slovanských jazykoch. Pozdejšie sa tejto problematike venovali viacerí lingvisti. Každý z nich v niečom prispel k poznávaniu tejto zložitej syntaktickej kategórie. Tak napr. A. B. Šapiro² zdôrazňoval, že záväzným príznakom, charakterizujúcim každú vetu, nie je predikatívnosť, ale modálnosť, nakoľko modálnosť je oveľa širšia ako kategória predikatívnosti. Zostavovatelia akademickej gramatiky ruského jazyka³ za základný charakteristický príznak vety pokladali predikatívnosť, lebo 'ona je širším pojmom ako modálnosť. V. Z. Panfilov⁴ určil vzťah modálnosti k predikatívnosti, ba rozlíšil aj vzťah medzi objektívnou a subjektívnou modálnosťou. Oživením záujmu o modálnosť vety sa stala konferencia o slovanskej syntaxi v Brne roku 1971.⁵ Na tomto sympóziu sa stretli zástanci najrozmanitejších koncepcií modálnosti. Potom N. Ju. Švedovová⁶ vyzdvihla myšlienku, že objektívna modálnosť sa organizuje protikladom foriem s významom reálnosti a nereálnosti. A. V. Bondarko⁷ nastoľuje problematiku funkcií morfológických kategórií pri vyjadrovaní modálnosti. G. A. Zolotovová⁸ zasa otázku systematizácie rôznych

¹ V štúdií *O kategorii modalnosti i modalnych sloвах v russkom jazyke*. In: Trudy Instituta russkogo jazyka. T. II. Red. S. P. Obnorskij. Moskva—Leningrad 1950, s. 38—79.

² V stati *Modal'nost' i predikativnost' kak priznaki predloženiya v sovremennom russkom jazyke*. Naučnyje doklady vyššej školy. Filologičeskije nauki 1958, vyp. 4, s. 23.

³ *Grammatika russkogo jazyka*. T. II, č. 1, Moskva, AN SSSR 1954, s. 80.

⁴ V. Z. Panfilov: *Grammatika i logika*, Moskva—Leningrad 1963, s. 46—56; *Vzaimootnošeniya jazyka i myšleniya*, Moskva 1971, s. 183, 186, 198, 200, kde sa kriticky hodnotia aj ostatné náhľady na predikatívnosť a modálnosť.

⁵ *Otázky slovanské syntaxe III*. Sborník symposia „Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích“ v Brně 27.—30. 9. 1971. Brno 1973, 400 s. — Tu sa stretli zástupci všetkých slavistických pracovísk, predovšetkým zo slovanských krajín.

⁶ *Paradigmatika prostogo predloženiya v sovremennom russkom jazyke*. In: Russkij jazyk. Grammatičeskije issledovanija. Moskva 1967, s. 8—10. — O tom aj T. P. Lomtev: *Predloženiya i jego grammatičeskije kategorii*. Moskva 1972, s. 78—111.

⁷ A. V. Bondarko: *Grammatičeskaja kategorija i kontekst*. Leningrad 1971, 114 s.

⁸ G. A. Zolotova: *Očerok funkcional'nogo sintaksisa russkogo jazyka*. Moskva 1973, s. 140—157.

prejavov modálnosti a rozlíšenia modálnych i expresívnych významov vo vetách.

Zhrnutie všetkých pozitívnych výsledkov z analýz gramatickej kategórie modálnosti umožňuje nám načrtnúť východiská pre skúmanie modálno-expresívnych významov slovenskej vety, opisovaných v našom príspevku.

Pri analýze vety je v posledných rokoch zjavná tendencia riešiť otázku modálnosti z troch aspektov: vzťahu obsahu výpovede k skutočnosti, vzťahu hovoriaceho k obsahu výpovede a vzťahu subjektu k činnosti vo vete.

Pri prvom aspekte obsah vety zodpovedá alebo nezodpovedá reálnej skutočnosti. Podľa toho je dvojaká modálnosť: reálna a nereálna. Obe tvoria základnú (predikatívnu) modálnosť. Hlavným gramatickým prostriedkom na jej vyjadrenie je kategória spôsobu: kategóriou oznamovacieho spôsobu sa vyjadruje reálna modálnosť a kategóriou podmieňovacieho i rozkazovacieho spôsobu nereálna modálnosť.

V druhom aspekte ide o vzťah hovoriaceho k obsahu výpovede. Hlavný prostriedok na vyjadrenie modálnosti vo vete je tu modálne slovo, ktoré naznačuje spochybnenie alebo potvrdenie reálneho alebo nereálneho faktu, pričom nemení základný modálny význam vety. Modálne slová, začlenené do vety, sa stávajú elementom jej štruktúry.

V treťom aspekte, pri ktorom ide o vzťah medzi činnosťou a jej subjektom, základná (predikatívna) modálnosť sa vyjadruje modálnymi slovesami a modálnymi predikatívami (vetnými príslovkami), začlenenými do prísudku, tvoriacimi s významovými slovesami zložený prísudok. Aj modálne slová a modálne predikatíva vyjadrujú zdelenie o reálnom fakte. Želanie, možnosť a nevyhnutnosť uskutočniť istú činnosť sa predstavuje vo vetách ako fakt reálnej skutočnosti.

Východiskovým modelom pri analýze základného modálneho významu (predikatívnej modálnosti) je kladná oznamovacia veta. Záporné oznamovacie vety a opytovacie vety sa pokladajú za jeho štruktúrno-sémantické modifikácie. Práve preto, že sa záporovosť a otázkovosť vety nepokladajú za také príznaky, ktoré by určovali základnú (predikatívnu) modálnosť vety, prostriedky na vyjadrovanie záporu, intonácia i ostatné konštruktívne prostriedky opytovacích viet a ďalšie prostriedky sa môžu využívať na tvorenie doplňujúcich modálnych odtienkov, preplietajúcich sa so základným modálnym významom reálnosti a nereálnosti.

II.

Na vyjadrenie doplňujúcich významov v predikatívnej modálnosti sa používajú prostriedky lexikálne (častice), morfológické (čas, vid), syntaktické (intonácie, logický prízvuk, slovosled). Lexikálne, morfológické a syntaktické prostriedky na vyjadrenie doplňujúcich modálnych významov základnej (predikatívnej) modálnosti sa však vo vetách vyskytujú spravidla súčasne. Vznikajú tak osobitné komplexy uvedených odtienkov, vyjadrujúcich komplexy modál-

⁹ O modálnosti je aj v dielach, zahrnutých v knižných publikáciách: *Materiály k bibliografii prací o aktuálním členění větěm.* Red. Z. Tyl a kol. Praha 1970; *Aktualnoto členenie na izrečienieto i bǎlgarskijat ezik.* Sofija 1976; Firbas, J.—Golková, J.: *An Analytical Bibliography of Czechoslovak Studies in Functional Sentence Perspective.* Brno 1976.

nych odtienkov základnej modálnosti. Tento fakt budeme môcť ukázať na modálno-expresívnych typoch viet, získaných z literárno-umeleckých diel slovenských prozaikov. V ukážkach z prozaických diel sa totiž veľmi ľahko dá zistiť, o aký doplňujúci modálny odtienok ide:

Demák dal synovi rozkaz ešte na ulici, aby ráno išiel napásť voly, a neveste rečie, zamykajúc za ňou dverce na dvore:

„Maru zobuď ráno zavčas. K tomu jarcu musíme sa pribrať zo skrúšeného srdca. Skrúti sa dočista na koreni. Tak sa len hore do roboty!“ (Timrava)

Vo vete „Maru zobuď ráno zavčas“ sa základná (predikatívna) modálnosť ireálneho faktu vyjadruje pomocou kategórie rozkazovacieho spôsobu (zobuď). Doplňujúci modálny odtienok príkazu sa zasa vyjadruje týmto komplexom prostriedkov: intonáciou rozkazu, logickým dôrazom na akuzatív „Maru“ i „ráno“, subjektívnym poradím členenej vety, ako i narúšaním slovosledného gramatického princípu v skúmanej vete.

Pomocou intonačných prostriedkov, častíc, záporu a vidových foriem slovíes sa vyjadruje doplňujúci modálny význam zákazu:

„Už som ti koľko rász povedal, aby si cigary v staji nefajčil,“ zavrúti ho Sekan. „Chceš nejakú skazu spraviť? — Hneď by ti ju z úst vyrazil!“ (Timrava)

Odtienok strachu sa vyjadruje časticami, zodpovedajúcou intonáciou a logickým dôrazom na subjekt:

„Tak i ty pôjdeš na odobierku, Laci?“ zvolala zostrašená. (Timrava)

Intonácia váhania dodáva vete modálny odtienok váhania:

„Čo urobíme?“ opýtal sa doktor. A potom váhavo dodal: „Bude treba likvidovať nemocnicu.“ (Mináč)

Odtienok pochybovania sa vyjadruje opytovaciou intonáciou, intonáciou zvolania, vypočítavania, časticami, záporom, opakovaním slov, expresívnymi slovami:

„Ale ani vojny nebývajú rovnaké. Táto naša je národná, ľudová.“

Fuzáč pochybovačne pokrútil hlavou.

„Že by?“ Neslýchal som, napočul som. Boli také strany, aj národná, aj ľudová, ale že by bola také vojna? Ja už len tak mienim, že vojna je vždy proti národu, národ aj vykrváca, aj zderú ho z posledného.“ (Mináč)

Modálne a expresívne významy sa prepletajú najmä vo vetách so slovesami rozkazovacieho spôsobu, majúcimi význam oznamovacieho spôsobu. Proti-rečivosť medzi imperatívnymi formami slovesa a oznamovacou formou sa v kontexte odstraňuje tak, že sa reálna základná modálnosť podfarbí významom nutnosti, nevyhnutnosti, nepríjemnej povinnosti, realizovanej proti vôli nositeľa činnosti a vyvolávajúcej jeho silný protest. Expresívnosť sa tu vyjadruje a intonáciou, logickým prízvukom na subjekte, časticami a expresívnymi slovami i výrazmi:

„... Človek sa oddelí od roboty a hneď sa zbesnie, tak je to, pán môj, robota je najprvší základ, a kto sa od nej oddelí, sa aj odčlovečí. A ty, sedliáčik, len trp, jalovku zoberú, a nepovedz ani slova, zemiačky poberú, a len si gamby hryz, košelu vyzlečú, a ty choď po svete na hanbu, s holým zadkom. Tak je to, veru, pán môj! Či počúvajú?“ (Mináč)

Konstrukcie s formou podmieňovacieho spôsobu modálnych slovíes niekedy nemajú modálny význam nereálnosti. Čisto sa využívajú na expresívno-šty-

listické vyjadrenie reálneho želania. Expresívnosť výpovede zvýrazňujú častice a intonácia:

„To by mi bolo ľúto,“ povedal profesor Markech, „to by mi bolo ľúto, keby vás malo stihnúť nejaké nešťastie, a my by sme sa už nevideli. Radšej budem dúfať, že sa ešte uvidíme, pán veliteľ.“

„Ste nenapraviteľný, profesor. Škoda, že sme sa nedohodli,“ povedal Lemnitzky. (Mináč)

Zo širšieho kontextu badať, že vo výpovedi profesora Markecha je silný doplňujúci modálny odtienok irónie.³

III.

Predpoklady pre systematický opis modálnosti vety už sú, lebo sa spoznala podstata modálnosti výpovede. Poznáme nielen základný (predikatívny) modálny význam, ale aj modálne odtienky preplietajúce sa s predikatívnou modálnosťou, ba i prostriedky na vyjadrenie nielen základného modálneho významu, ale aj jeho doplňujúcich modálnych expresívnych odtienkov.⁴

Vďačným pre štúdium modálno-expresívnych viet v slovenčine — okrem iných — je prozaická a dramatická tvorba, v ktorej sa reč hrdinov spravidla charakterizuje z modálno-expresívneho hľadiska. Z nej sa dajú vybrať ďalšie typy doplňujúcich modálno-expresívnych odtienkov, takých, ako sú napr. odtienky výčitky, nespokojnosti, oduševnenosti, hnevu, radosti, posmechu atď.